

JOGI NÉPRAJZ – JOGI KULTÚRTÖRTÉNET

Tanulmányok a jogtudományok,
a néprajztudományok
és a történettudományok köréből

Szerkesztette

MEZEY BARNA – NAGY JANKA TEODÓRA

JOG ÉS FOLKLÓR

P. Szabó Béla

Közmondásos jogtudás

(Gondolatok a jogi közmondások hazai kutatásának lehetőségeiről)

„A néprajzi módszerrel kutató jogtörténet nem mellőzheti a közmondások azon nagy csoportját, amelyek a nép élénk jogi érzékéről tesznek tanúbizonyítást és bőséges jogi anyagot nyújtanak. Az egyszerű nép rendkívül szerette a közmondásokat és a bennük rejlő jogi elveknek feltétlenül alávetette magát. Sok közmondás a szász (Sachsenspiegel) és sváb tükör (Schwabenspiegel), sok pedig a római jog hatását tükröztette vissza.” – írta 1926-ban Bruckner Győző, a néprajzi és a jogtörténeti kutatások lehetséges kapcsolódási pontjait – első-sorban német szakirodalmi példák alapján – áttekintő rövid tanulmányában.¹

Az elmúlt nyolcvan évben a jogtörténeti adatok és a néprajzi tények összehasonlító elemzése révén rendkívül széles irodalma alakult ki a „népi jogszokások” kutatásának, a személy és a közösség viszonyát kifejező (jogi relevanciájú) rítusok értelmezésének, a „nép” mindennapi életviszonyait átszövő – sokszor az állami jogrendszerrel független normarendszerként felfogott – szabályok működésének.²

¹ BRUCKNER Gy.: *A magyar jogtörténetírás folklóre-isztikus hiányai*. Különnyomat a Miskolci Jogászélet 1926. évi V. számából, Miskolc 1926. 5. o.

² A teljesség igénye nélkül a két legnagyobb összefoglalást említjük meg: TARKÁNY SZÜCS E.: *Magyar jogi népszokások*. Budapest 1981.; Törvények, szokásjog, jogszokás. In *Magyar néprajz nyolc kötetben. VIII. Társadalom*. Főszerk.: Paládi-Kovács A., Budapest 2000. 693–759. o.

A közelmúlt – a 20. századi jelen – „élő” jogszokás kutatásának látóköréből (amennyire a szakirodalomból kiolvasható) azonban elmaradt a közmondások jogi tartalmának vizsgálata. Jogi jelentést hordozó közmondáskincsünk feltárására nem került sor, és így azok eredetével, jogtörténeti jelentőségével sem foglalkoztak az elmúlt évtizedekben.

A tanulmány ezen hiányosságra szeretné felhívni a figyelmet egy sajátos kutatási hipotézis megfogalmazásával, bizonyos terminológiai és módszertani kérdések tisztázásával, az esetleges buktatók előrejelzésével és az első klasszifikációs kísérletek bemutatásával.

Kutatási hipotézis

A magyarok mindig is hízelegtek maguknak azzal, hogy a jogi kérdések iránt különös érzékenységgel rendelkeznek. A magyar úgymond „jogásznemzet”,³ amely mind köz-, mind magánjogában egy sajátosan fejlődött, rendkívül szilárd tradíciókra épülő, jórészt szokásjogon alapuló jogrenddel rendelkezett a modern kort megelőző évszázadok folyamán.

Az utóbbi másfél száz évben pedig – idomítva jogelveit az új elvárásokhoz – egy olyan jogrendszer dolgozott ki magának, amely sajátos fejlődéssel ugyan, de megfelelt és megfelel a modern idők elvárásainak.⁴

A magyar ugyan már csak volt lovasnemzet, de elvitathatatlan, hogy – a jól ismert közmondásokba foglalt elvek, intések ellenére (mint amilyen „*kettőt nem lehet az országból kiirtani: pört és adósságot*”) – „jogászcodni” még ma is nagyon hajlamosak vagyunk. S így volt ez korábban is: a 17–18. században, amikor szinte minden nemes kapott fiatalkorában valamiféle jogi képzést; a 19. századi „táblabírók” korában, amikor a társadalmi haladás előrelendítői és kerékkötői között jórészt jogvégzetteket találunk, és midőn az értelmiség közel fele jogvégzett volt; vagy a 20. század első felében, amikor a felsőfokú képzésben résztvevők több mint egyharmadát még mindig joghallgatók tették ki.⁵ S lehet, hogy így van ez újra/még ma is, midőn az állandósuló (negatív) felsőoktatás-politikai megnyilvánulások sem tudják meggyőzni a fiatalokat, hogy nem érdemes a jogi karokra jelentkezni.

Az, hogy a magyarok „jogászcodó hajlamúak” természetesen egy nagy (és tudománytalan) általánosítás, de talán lehet is benne valami, hiszen a jog, mint a kultúra egyik összetevője, nem minden civilizációban tölti be ugyanazt a fontos szerepet. Vannak népek, melyek különleges jogi vénával rendelkeznek, vagy

³ A publicisztikus vonásokat magán viselő (nem feltétlenül pozitív jelentéstartalmat hordozó) megfogalmazás a 19–20. század fordulóján jelenhetett meg a magyar közfelfogásban.

⁴ Engedtessek meg ez az eufemizmus a legutóbbi idők jogalkotásával kapcsolatban, abban a reményben, hogy az elkövetkező évtizedekben az európai példák valóban jótékony hatással lesznek a magyar jogszabályok minőségére.

⁵ SZABÓ M.: A jogászképzés társadalmi funkciójáról. *Borsodi Szemle*, 1985/2. 40. o.

inkább olyan népek, melyek számára a jogi rend különlegeset és többet jelent, mint a többiek esetében. Elfogadott nézet például, hogy a jog az európai kultúrára mint egészre jelentős mértékben rányomja bélyegét.⁶ S lehetnek olyan népek, így talán a magyar is, melyre ez fokozottan igaz lehet.

a) De ha így van, ennek talán a közösség bölcsességét megtestesítő, a közösség felhalmozott tapasztalatát összegző közmondásokban is meg kell mutatkoznia. Elfogadott ugyanis, hogy a közmondások (és szólások) legtöbbször átlagembereknek, egy adott közösségen belül tipikus és nem kivételszámba menő egyéneknek a világképét fejezik ki.⁷ Mennyiben mutatható ki – ha egyáltalán – a fennebb emlegetett, állandósultnak tekinthető szókapcsolat („jogász nemzet”) igazságtartalma a magyar nyelvű közmondásokban? Mennyire valóban „közmondásos” a jogtudás jelenleg és volt (ha ez kimutatható) a múltban?

Hisz ha elfogadjuk, hogy „a közmondások rendkívül gazdaságos formájú eszközök az erkölcsi meggyőzésre, a személyek közötti érintkezés ismétlődő kérdéseire keresnek választ”, és hogy a közmondás állandóan visszatérő helyzetet fejez ki vagy értelmez, valamilyen módon jó eszköz lehet – ma is – egy-egy csoport kulturális vizsgálatára. Hisz egy közösségre, nemcsak maguk a közmondások, hanem azok értelmezése, használata is jellemző.⁸

De igaz lehet-e ez, ha a közmondások használatát (az arról rendelkezésre álló bizonyítékok alapján) visszavezetjük a történelemben, igazolhatja-e esetleg visszamenőleg egy közösség, egy „nemzet” különböző jelenségekhez, jelenségcsoportokhoz való „történelmi” viszonyát?

Kérdésfeltevésünk elsősorban jogtörténeti, ezért a jelen átlagmagyarjainak jogtudását, az esetleges „jogi közmondásokba” manifesztálódó műveltségi szintjét, azok – ún. elsődleges használatát⁹ – nem tisztünk felmérni, ez a jelen kutatóinak, etnográfusainak, nyelvészeinek, esetleg jogszociológusainak feladata lehet.¹⁰

Marad tehát a közmondások másodlagos használatának (az írott „magas” kultúrában való megjelenésének) a vizsgálata.¹¹ Természetesen – első fázisban – nem a közmondások művészi felhasználását, idézését kell most

⁶ H. COING: Das Recht als Element der europäischen Kultur. *Historische Zeitschrift*, 238. 1984. 1–6. o.

⁷ SZEMERKÉNYI Á.: Közmondás és szólás (proverbium). In *Magyar néprajz nyolc kötetben. V. Magyar népköltészet*. Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Budapest 2000. 217. o.

⁸ SZEMERKÉNYI Á.: Közmondás és szólás (proverbium). 221. o.

⁹ „Az elsődleges használat a paraszti kultúra szóbeliségére vonatkozik.” Az elsődleges használat fogalmára lásd SZEMERKÉNYI Á.: Közmondás és szólás (proverbium). 220. o.; SZEMERKÉNYI Á.: *Közmondás nem hazug szólás*. Budapest 1994. 71–113. o.

¹⁰ Jogtörténésként tehát nem lehet a közmondások elsődleges használatának a kutatása a célom, bár tapasztalatokat szerezhetek e téren is, midőn római jogi előadásaim során egy-egy jogi problémát megvilágítandó szerintem közismert közmondásokat („Közös lónak túros a háta”, „Ajándék lónak ne nézd a fogát” stb.) idézek fel, s a hallgatóság jó része felől meg nem értést és értetlenséget kell tapasztalnom.

¹¹ A másodlagos használat fogalmára lásd SZEMERKÉNYI Á.: Közmondás és szólás (proverbium). 223–224. o.; SZEMERKÉNYI Á.: *Közmondás nem hazug szólás*. 113. o.

a másodlagos használat feltárása alatt értenünk, hanem pusztán azt, hogy a rendelkezésre álló régi és (a könyvkiadók között ma is nagy népszerűségnek örvendő) modern közmondástárakból megpróbálhatjuk kigyomlálni a feltételezhetően több száz év óta ismert ún. „jogi közmondásokat”. A közmondástárak egyébként a használat szempontjából átmeneti jellegű forrásnak tekinthetők, hiszen részben szóbeli megnyilvánulások feljegyzéseként is tekinthetünk rájuk.

b) A „jogi közmondáskincs” felmérése (ismeretelméleti megközelítés) mellett azonban az ide tartozó szövegekkel való foglalkozás egy másik dimenzióba emelheti a jogtörténést.

Ha elfogadjuk, hogy a közmondások használata nem kötődik egy társadalmi osztályhoz, réteghez vagy néphez és használatának – úgy látszik – nincsenek korlátai időben és térben,¹² az elmúlt századokba visszakövetett jogi közmondások mondhatnak-e nekünk valamit az adott kor jogi kulturálságáról, a magyarországi lakosság jogi kérdések iránti affinitásáról és a rekonstruálhatóan ismert közmondások eredetéről (lételméleti, illetve recepciótörténeti megközelítés). Ez a szempont kicsit tágabb összefüggésbe helyezi a közmondások másodlagos használatának vizsgálatát, amit persze a forráshelyzet és még inkább a források hozzáférhetősége nem könnyít meg.

Utóbbi megközelítés fontosságának megértéséhez az alábbiakat kell szem előtt tartanunk: a jog a kultúra egészének a részét képezi, de saját szerepe van ezen belül, mégpedig sajátosságos alaptendenciája miatt, amely nem más, mint a béke, a biztonság és az igazságosság szolgálata a rend megteremtésén keresztül.

A jog ugyanakkor elsősorban a társadalmi rendben felmerülő meghatározott problémák megoldását jelenti, és nagymértékben tárgyhoz kötött, vagyis a társadalmi rend pontosan meghatározott kérdéseire olyan válaszok születnek, melyek tartalmilag az adottságok által túlnyomóan előre meghatározottak, és így nem születhetnek meg teljesen tetszés szerint. A jog tárgyhoz kötöttsége – az, hogy a jog segítségével megoldandó problémák úgynevezett „örök vagy visszatérő emberi konfliktusok” – lehetővé teszi azonban, hogy az egyik jogi kultúra megoldásokat vegyen át a másiktól. Nem beszélhetünk ugyanis önmagukban zárt jogi kultúrákról.

A kölcsönös befolyásolás sokoldalúságát nyilvánvalóvá teszi az a tény, hogy minden szellemi fejlődés cserehatásokat és érintkezéseket követel meg az *egyén mellett* élő és történetileg *egyén után* élő közösségek között.

S mint a kontinentális Európa társadalmi és kulturális folyamatainak részese, ez alól a magyar jogfejlődés sem volt kivétel. Annak ellenére így van ez, hogy a magyar jogtörténetírás tradíciói szerint a sajátos magyar jog egy sajátos „néplélek” kifejeződése, és mint ilyen egyedi.

¹² SZÉLMERKENYI: Közmondás és szólás (proverbium). 220. o.

Nyilvánvalónak tekinthetjük, hogy a többi európai nemzetek jogalkalmazóihoz hasonlóan – a „magasabb jogélet, a 10% jogélete” szintjén – a magyar jogalkalmazók is szükség szerint merítettek az európai *ius commune*¹³ (a római jog és a kánonjog – *utrumque ius*)¹⁴ kimeríthetetlen tárházából. Lehet, hogy a merítésre használt edény kisebb volt a máshol alkalmazottnál, de senki sem vitathatja, hogy sajátosságai ellenére a történeti Magyarország területe beletartozott az európai *ius commune* nagy érvényesülési terejébe. A felmerülő jogi problémák jellege miatt nem is lehetett ez másként.

Ezt mutatják a kora újkori egyetemjárás adatok, a nyugat-európai jogi könyvek széles elterjedtsége a korban.

A magyar jogélet nem nagy törvényhozó aktusok révén, hanem a szükségleteknek megfelelő belátással fogadta be az európai közös jogot. A magyar jogtudók képzettségüknél fogva, esetleg politikai meggyőződésük ellenére is merítettek a „búvópatakból” a századok során.¹⁵

Hogy ez a „búvópatak” mennyire bújta le a társadalom széles rétegeibe, az már egy másik kérdés, és – alaphipotézisünk szerint – ezt nem lehetne jobb „médiomon” keresztül kimutatni, mint az általában értékőrző magatartásra ösztönző,¹⁶ nagyobb közösség (és azon belül eltérő társadalmi rétegekhez tartozók)¹⁷ által ismert közmondások révén. Vajon lehetséges-e a magyar közmondáskincs ilyen szempontú kiaknázása, figyelembe véve más nemzetek hasonló jellegű munkálódásait?

Fogalmi lehatárolások

a) Meg kell állapítanunk, hogy az előmunkálatok terén nem állunk igazán jól. Rendelkezésünkre áll ugyan néhány kiindulási alapul szolgáló, könnyen hozzáférhető szólás- és közmondástár (a nehezebben elérhető régi munkák

¹³ A *ius commune* fogalmához lásd összefoglalóan mások mellett H. THIEME: Gemeines Recht. In A. ERLER – E. KAUFMANN (szerk.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte I*. Berlin 1971. 1506–1510. o.; G. ERMINI: *Ius commune e utrumque ius*. In *Acta Congressus Iuridici internationalis VII saeculo a decretalibus Gregorii IX et XIV a codice Iustiniani promulgatis II*. Roma 1935. 505–535. o.; Magyarul SZABÓ B.: *Ius commune hajdan és majdan*. In SZABÓ M. (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc 1998. 285–309. o.

¹⁴ Az *utrumque ius* fogalmához G. DITZALEK: *Jus utrumque*. In ERLER, A. – KAUFMANN, E. (szerk.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte II*. Berlin 1978. 502–504. o.; SCHRAGE, Eltjo J. H.: *Utrumque ius. Über das römisch-kanonische ius commune als Grundlage europäischer Rechtseinheit in Vergangenheit und Zukunft*. *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, 1992. 383–412. o.

¹⁵ Az utóbbi gondolatmenetre vö. SZABÓ B.: *Az európai ius commune hatásának nyomai a kora újkor magyar magánjogának fejlődésében*. In SZABADFAI J. (szerk.): *Facultas nascitur: 20 éves a jogászképzés Miskolcon*. Miskolc 2001. 433–448. o.

¹⁶ SZFEMERKENYI: *Közmondás és szólás (proverbium)*. 217. o.

¹⁷ Természetesen nem hagyható figyelmen kívül az a metodológiai nehézség, hogy míg a közmondások (akár gyűjteményekbe tagolva is) legalább részben az alsóbb társadalmi rétegek ismereteit, bölcsességét is megjelentik, „szakmai” tartalmára – nálunk is – legalább részben a nemesi-értelmiségi tudásvilág nyomta rá a bélyegét. Erről részletesebben alább.

mellett), de igazából a magyar jogi közmondások nem képezték külön kutatás tárgyát.

Az valóban igaz, hogy kevés folklórműfajjal foglalkoztak annyit, mint a közmondásokkal, szólásokkal a 16. századtól kezdve napjainkig. Századokon keresztül a *proverbiumok*¹⁸ kutatása a különböző nyelvek közmondásai, illetve szólásai közötti megfelelések kimutatására vagy egyes *proverbiumok* eredetének megállapítására koncentrált, de anélkül, hogy kísérlet történt volna a műfaj és a szóláshagyomány részjelenségei fogalmának meghatározására.¹⁹

Ez az utóbbi években megjelent (néprajzi és nyelvészeti) szakmunkákból²⁰ kitűnően kialakultnak tekinthető. Így van ez a közmondás fogalmával is.

Mivel egy másik tudáságba átmerészkedő kívülálló számára nagyon fontos a biztos terminológiai alap, a „*ki farkassal tart, annak vonítani kell*” alapelv alapján természetesen a néprajzkutatás mai állása szerinti közmondás fogalomból kell kiindulni a jogtörténésznek is.

A következőkben általunk figyelembe vett fogalom az alábbi:

– A közmondás rövid, tömör, állandósult, mondatnyi terjedelmű, egy nagyobb közösség körében általánosan ismert, szájhagyományban terjedő kifejezés.

– Tartalma filozofikus mélységű, középpontjában erkölcsi kérdések vagy különböző élethelyzetekre alkalmazható bölcsességek állnak. (Epikus történetből leszűrődött tanulságot őriz, olyan kikristályosodott formában és tartalommal, hogy gyakran nem is rekonstruálható a történet.)

– Jelentése általában nem szó szerinti, hanem egy „közmondás feletti” tartalom. Megértéséhez nem szükséges magyarázat.

– Szilárd, nem változtatható váza van, beszédbe illesztése idézetként történik.

– A közmondás ismerete nem kötődik korhoz, nemhez, társadalmi réteghez, az egész közösség ismeri és alkalmazza.

– Jellemző rá a tömör kifejezésmód, stílusa általában emelkedett, gyakran él az alliteráció, rím, ritmus, párhuzamos szerkesztés eszközeivel.²¹

A közmondások egyik csoportja a *maxima*, amely erkölcsi szabályként alkalmazható az élet különféle helyzeteire, egy adott társadalomban érvényes általános igazságot fejez ki. A *szentencia* annyiban különbözik a *maximától*, hogy egy jó tanácsot is magában foglal, a gondolat közvetlenül nevelő célzatú.²²

¹⁸ A *proverbium* összefoglaló névvel jelöli a mai magyar és a nemzetközi folklorisztika azokat a rövid, általában mondatnyi terjedelmű, állandósult közkeletű szókapcsolatokat, amelyeknek a nyelvben fontos stilisztikai és hangulati hatásuk, alkalmanként különböző funkciójuk van, és folklóralkotásoknak tekinthetők. E megnevezéssel kikerülnek a szakirodalomban gyakran következtelenül váltakozó és összefoglaló elnevezésként használt szólás, közmondás vagy más neveket. Ez az elnevezés meghagyja és magában foglalja a *proverbium-hagyomány* bizonyos jelenségeit, mint amilyen a szólás és a közmondás. SZEMERKÉNYI Á.: *Proverbium*. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerk.: Ortutay Gy. Budapest 1977–1982.

¹⁹ SZEMERKÉNYI: *Közmondás és szólás (proverbium)*. 214. o.

²⁰ SZEMERKÉNYI Á.: „*Közmondás nem hazug szólás*”.

²¹ SZEMERKÉNYI Á.: *Közmondás*; SZEMERKÉNYI: *Közmondás és szólás (proverbium)*. 229. o.

²² SZEMERKÉNYI: *Közmondás és szólás (proverbium)*. 229. o.

b) Könnyen dobálóztunk eddig a „jogi közmondás” fogalmával is, pedig a magyar irodalomban egyáltalán nem találhatunk adekvát fogalmat.²³ Kivételképpen a *Pallas Nagylexikona* lapidáris megfogalmazása említhető: „*Jogi közmondás – közmondás alakjában élő jogszabály. A szokásjognak egyik fontos felismerési forrása.*”

A modernebb irodalomban csak a hazai gazdaregulákkal párhuzamba állítva találkozhatunk jogi közmondásokra utalással, midőn kiemelésre kerül, hogy bár nálunk nem, de a nemzetközi parömiológiában tradicionálisan külön kezelik a jogi közmondásokat. Ez nálunk nincs így, bár „*egy-egy jogi közmondás található a magyar nyelvben is*”.²⁴ Amiből néhány van, arra – úgy tűnik – nem kell fogalmat alkotni.

Másként vannak ezzel a németek, már a 18. század óta. Ott külön gyűjtemények tárgyát képezték és képezik a jogi közmondások (*Rechtssprichwörter*),²⁵ valamint az utóbbi években lépéseket tettek a jogi közmondások fogalmának meghatározásában is. Ezen eredményeknek a későbbiek során talán nálunk is lehet jelentősége.

Mivel a jogi közmondás a közmondások egy sajátos formája, ezért a közmondás fogalmából kell kiindulni meghatározása során.²⁶ (A laikus számára egyébként a német jogtörténészek által alkalmazott közmondásfogalom és a fentebb vázolt között nincs észlelhető különbség.) A jogi közmondás fogalma természetesen a közmondás általános fogalmához kapcsolódik, de az néhány lényeges pontban kiegészítésre és módosításra szorul. Ez igaz mind formai, mind tartalmi oldalról, de leginkább a funkcionális jelentőség tekintetében, mellyel a jogi közmondások valamikor bírtak, illetve amivel ma is bírnak.

A jogi közmondások olyan közmondások, melyek alapjául egy adott jogszabály, jogelv szolgál.²⁷ Elvileg olyan, a nép körében ismert jogi elvekről van szó, melyek kötelező erővel bírtak: a jogelvet – amely származhatott a szóbeli hagyományból eredő szokásjogból vagy bizonyos jogi szövegekből, így a tudós jogi szövegekből is – be kellett tartani, követni kellett. Lehet, hogy az alapul szolgáló jogszabály már elvesztette érvényét, a letűnt időben ragadt, de a közmondás formájába öntött szabály fennmaradhat, és fenn is marad azon időn túl is, ami-

²³ Bruckner fent idézett megfogalmazása korántsem tekinthető annak.

²⁴ A. T. LIPOVINA – W. MILDNER: „A közmondást nem hiába mondják”. *Vizsgálatok a proverbsok természetéről és használatáról*. Budapest 2005. 105–106. o.

²⁵ Alapvetőnek tekintett gyűjtemények: F. C. CONRAD: *Grund-Sätze der Teutschen Rechte in Sprich-Wörtern*. Helmstädt 1745.; J. F. EISENHART: *Grundsätze der deutschen Rechte in Sprichwörtern mit Anmerkungen erläutert*. Helmstädt 1759. További gyűjtések: *Thesaurus paroemiarum Germanico-iuridicarum, Teutsch-Juristischer Schprichwörter-Schatz...* Opera et studio Georg. Tob. Pistorii. Lipsiae 1714.

²⁶ L. RÖRICH – W. MILDNER: *Sprichwort*. Stuttgart 1977. 1–3. o.

²⁷ E. KAUFMANN: Rechtssprichwort. In A. ERLEB – E. KAUFMANN (szerk.): *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte IV*. Berlin 1990. 366. o.; F. EISENBERG: „Keine Regel ohne Ausnahme”: Gedanken zur Geschichte der deutschen Rechtssprichwörter. In *Festschrift für den 45. Deutschen Juristentag*. Karlsruhe 1964. 23–40. o.

kor az valóban jogként érvényesült. Természetesen időközben jelentéstartalma is változhat.²⁸

A jogi közmondások sajátosságaként leginkább a közismertség és a száj-hagyományban terjedő jelleg tekintetében merülnek fel új szempontok.²⁹ A viszonylagos közismertség és a száj-hagyományban terjedő használat mint bizonyíték ugyanis még nem feltétlenül elegendők. Mindenképpen figyelembe kell venni a források jellegét, amelyben a jogi közmondás fellelhető, és ezáltal a *pro-verbium* eredete is vizsgálat tárgya lesz.

Ugyanis ha egy egyébként a fogalmi (tartalmi és formális) feltételeknek megfelelő, bizonyos jogi relevanciával bíró rövid mondatot egyetlen forrásban, oklevélben vagy jogkönyvben lehet fellelni, akkor természetesen kérdéses, hogy tekinthetjük-e azt jogi közmondásnak, tekinthetjük-e valóban közismertnek. A közismertség feltétele sokkal inkább teljesülni látszik, ha nem jogi jellegű forrásokban, hanem például prédikációkban, közmondástárakban, versekben és irodalmi művekben lehet rátalálni a jogi közmondásokra.³⁰

Ide tartozó (és bennünket is érintő) kérdés,³¹ hogy valójában mennyire tekintendők a „néptől” származónak az egyes jogi közmondások. A német jogtörténészek már régen elfogadták azt, hogy a valaha ismert német jogi közmondások egy részét egyének „találták ki”, be nem azonosítható városi tisztviselőktől, jegyzőktől és írnokoktól származnak, akik meghatározott céllal fogalmazhattak át németre bizonyos tudós jogokból származó, *regula iuris*nak nevezhető elveket valamikor a recepció évszázadai alatt.³²

Persze a német területeken a jogi közmondás már a római jog recepciója, a 14–16. század előtt is kedvelt eszköze volt a jogi tudás átadásának, az ismeretek közvetítésének. A német jogi közmondások fénykora éppenséggel a 13. század közepe, a *Sachsenspiegel* ideje volt,³³ de később is hozzájárult a német jog, valamint a római és kánonjog szakszerű gondolatainak népszerűsítéséhez és elősegítette utóbbi elvek német nyelvbe való integrációját.³⁴ Sőt a legújabb német kutatás egyre inkább elismeri, hogy a „német” jogi közmondások sok esetben lényegüket, tartalmukat a tudós jogokból, a római és kánonjogból nyerik, és ezt annak bizonyítékeként értékelik, hogy a társadalom széles rétegeiben éppen a jogi közmondások által történt meg egy viszonylag korai recepciója a tudós

²⁸ R. SCHMIDI-WIEGAND: Einleitung. In: R. SCHMIDI-WIEGAND (szerk.): *Deutsche Rechtsregeln und Rechtssprichwörter. Ein Lexikon*. München 1996. 10–11. o.

²⁹ A „Volksläufigkeit” feltételeire vö. SCHMIDI-WIEGAND: Einleitung. 11. o.; KAUFMANN, E.: *Deutsches Recht*. Berlin 1984. 151. o.

³⁰ KAUFMANN: Rechtsspruchwort. 365. o.

³¹ SCHMIDI-WIEGAND: Einleitung. 12. o.; KAUFMANN: Rechtsspruchwort. 364. o.

³² RORICH – MIEDER: *Sprichwort*. 75. o.; ELSENER, F.: *Regula iuris, Brocardum, Rechtsspruchwort nach der Lehre von P. Franz Schmier OSB. und im Blick auf den Stand der heutigen Forschung*. In: *Ottobeuren 764–1964. Beiträge zur Geschichte der Abtei*. Augsburg 1964. 177–218. o.

³³ W. WEIZSÄCKER: *Rechtsspruchwörter als Ausdrucksformen des Rechts*. *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, 58. 1956. 9–40. o.

³⁴ SCHMIDI-WIEGAND: Einleitung. 9. o.

jogok anyagának.³⁵ E német nyelvű, de tudós jogi tartalmú *proverbiumok* más nyelvterületeken való elterjedése szintén ezt a folyamatot bizonyítja.³⁶

A német szakirodalom szerint a jogi közmondások

– rövid, könnyen megjegyezhető és zárt mondatok, melyek egy jogszabályra, jogelvre vezethetők vissza, írásos formában (jogforrások, irodalmi termékek) fellelhetők vagy szóban hagyományozottak;

– fontos (a többi közmondással közös) jellegzetessége, hogy közismert mondatokról van szó, ami a gyakori előfordulásban, a források vegyes jellegében (jogi és nem jogi források), a számos variációban, a metaforizálásban és az idiomatizálásban nyer kifejezést;

– sajátos, de nem szükségszerű jellegzetességük az adott kijelentés egyértelműsége és teljessége (ez éppen abból ered, hogy egy jogi rendelkezésre vagy jogelvre, illetve egy valaha hatályos jogszabályra vezethetők vissza);

– a képszerűség és a költői forma gyakori, de szintén nem szükségszerű jellegzetesség.

c) Természetesen a fentiek alapján meg kell különböztetni a jogi közmondásokat a jogi vonatkozásokat felmutató szólásoktól és szófordulatoktól, ami azonban éppen a legfrissebb német gyűjteményekben nem történik meg.³⁷ A szólások és szófordulatok egy mondatba behelyezve csak a szöveggörnyezet fényében nyerik el jelentésüket.³⁸

d) Ugyanígy problémát jelenthetnek – mint láttuk – a német jogtörténetseknek (és nekünk is), hogy a határok a jogszabályok (*regulák*) és a jogi közmondások között nem tekinthetők szilárdnak.

A *regulae iuris*³⁹ iránt Németföldön a középkorban és a kora újkorban nagy igény jelentkezett. Mind a laikus bírácnaál az ítékezés során⁴⁰ (a germán szokásjog), mind a joghallgatócnaál az egyetemeken (a római és a kánonjog

³⁵ Vö. A. FOTH: *Gelehrtes römisch-kanonisches Recht in deutschen Rechtssprichwörtern*. Tübingen 1971.; F. EISENER: *Deutsche Rechtssprichwörter und Rezeption: Nebenpfade der Rezeption des gelehrten römisch-kanonischen Rechts im Spätmittelalter*. In *Tradition und Fortschritt im Recht, Festschrift gewidmet der Tübinger Juristenfakultät zu ihrem 500jährigen Bestehen 1977*. Tübingen 1977. 47–72. o.; H. MAIHÖLD: „Der Sohn antwortet für den Vater nicht“: Die deliktische Sippenhaftung: ein deutschrechtlicher Grundsatz? *forum historiae iuris* <<http://www.rewi.hu-berlin.de/online/fhi/articles/0010maihold.htm>> 7. o.

³⁶ A. WÄCKE: *Sprichwörtliche Rechtsprinzipien und europäische Rechtsangleichung. Orbis Iuris Romani*, 5. 1999. 186. o. Wäcke egy ismert francia gyűjteményben fellelhető párhuzamokat hoz fel példának. ROJAND, H. – L. BOYER: *Adages du droit français*. Paris 1992³.

³⁷ Ilyen példa SCHMIDT-WIEGAND gyűjteménye.

³⁸ A szólás és közmondás hazai (általános) elhatárolására lásd O. NAGY G.: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest 1982³. 12. o.

³⁹ A fogalomra és jelentőségére a római jogban lásd B. SCHMIDLIN: *Die römischen Rechtsregeln: Versuch einer Typologie*. 1970.; D. NÖRR: *Spruchregel und Generalisierung. Savigny Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 89. 1972. 18–93. o.; P. STEIN: *Regulae iuris. From juristic rules to legal maxims*. Edinburgh 1966.; WÄCKE: *Sprichwörtliche Rechtsprinzipien...* 174–180. o.; A középkorra H. LANGE – M. KRIECHBAUM: *Römisches Recht im Mittelalter II. Die Kommentatoren*. München 2007. 290–297. o.

⁴⁰ P. OESTMANN: *Rechtvielfalt vor Gericht: Rechtsanwendung und Partikularrecht im Alten Reich*. Frankfurt am Main 2002. 330–340. o.

vonatkozásában).⁴¹ A *regulae iuris*, amelyen sok jogi közmondás alapul, a populáris jogi kultúra⁴² részét képezték, és ezért kevésbé a nép, mint bizonyos laikus körök számára jelentettek tudást, az ő körükben volt szerepük. Ezen célcsoportok – hivatalnokok, bírák, jegyzők és joghallgatók – használták és terjesztették, ezért a jogi közmondások tekintetében vagy mellőznünk kell a közismertség (az egész nép általi ismertség értelmében) szempontját, vagy ha mégis használnánk, akkor figyelembe kell vennünk, hogy ez esetleg a tanult vagy félművelt laikus körök valamivel szűkebb körét jelenti, mint általában a közmondások esetében.⁴³ Nálunk ugyanezt a redukciót kell talán elvégezni a tanult nemesek és értelmiségiek körére koncentrálva, melyek közvetítésével azonban a szélesebb néprétegek számára is közvetíthetők bizonyos – könnyen megjegyezhető (népnyelvi, magyar nyelvű) formába öntött – jogelvek.

A jogi *regulák* szerepe Nyugat-Európában eredetileg az volt, hogy a többé-kevésbé komplikált jogi szabályokat érthető, rövid formában fejezzék ki, fogalmazzák meg, és ezáltal könnyebbé tegyék az adott szabály emlékezetbe vésését. Ez azonban hozzájárult a közismertté váláshoz, a joggyakorlatba való bekerüléshez és ezáltal a jogi közmondássá váláshoz. Elfogadott továbbá, hogy a *regulae iuris* elsősorban a szakemberek, a jogászok számára voltak érdekesek,⁴⁴ míg a jogi közmondásokat ismerve és használva a laikusok is bizonyos értelemben megállhatták helyüket a jogi kérdésekben.⁴⁵

A jogi *regula* és a jogi közmondás közötti különbségtétel annál is fontosabb, mert a régebbi romantikus felfogás (Grimm) abból indult ki, hogy a közemberek ismerték jogaikat, és azokat jogi közmondások formájában plasztikusan meg is fogalmazták. De azon korszak (a középkor) vonatkozásában, melyből a német jogi közmondások jelentős része vélhetően származik, nem lehet feltételezni a lakosság széles köreinek részletekbe menő jogtudását.⁴⁶

A számunkra is mérlegelendő kérdés tehát az, hogy a *regulae iuris* mennyiben tekinthetők irodalmi vagy „tudós” törekvések eredményeinek, és mennyiben tükrözhettek ezek valóban a nép jogismeretét. Mivel utóbbiban okkal kételkedtünk, ezért el kell elválasztanunk a *regulák* és közmondások fogalmát.

Kérdések és lehetőségek

A német kutatás – mint láthattuk – már kitaposott ösvényen halad, századok óta speciális jogi közmondások összeállításával foglalkoznak. A régebbi mértékadó

⁴¹ WACK: Sprichwörtliche Rechtsprinzipien... 188–192. o.

⁴² W. STAMMLER: Popularjurisprudenz und Sprachgeschichte im 15. Jahrhundert. In STAMMLER, W.: *Kleine Schriften zur Sprachgeschichte*, Berlin 1954. 13–18. o.

⁴³ Irod. lásd SCHMIDT-WIEGAND: Einleitung. 15. fj.

⁴⁴ D. VAN DER MERWE: *Regulae iuris* and the axiomatisation of the law in the 16th and early 17th centuries. *Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse reg.* 1987. 286–302. o.

⁴⁵ SCHMIDT-WIEGAND: lexikonja nem kísérli meg a különbségtételt. Vö. SCHMIDT-WIEGAND: Einleitung. 9. o.

⁴⁶ KAUFMANN: Rechtsspruchwort. 365. o.

gyűjtemények néhány száz egységet számláltak.⁴⁷ Bár igaz, hogy a legújabb jogi közmondás lexikon nem tesz különbséget a német jogi közmondások és a német jogi regulák között, de a tételek száma így a háromezret is meghaladja.

a) Mint említettük, nálunk nem volt és nincs külön gyűjteménye a jogi közmondásoknak. Tradicionálisan kedvelt azonban a jogi regulák gyűjtése. Baranyai Decsi János⁴⁸ nevezetes jogi munkája végére hat századba osztva 530 római jogi és kánonjogi jogi *regulát* is odabiggyesztett: *Regularum iuris, et sententiarum centuriae sex*.⁴⁹

Köztudott, hogy idősebb kortársa, Zsámboki János révén a magyar jogtudatban kitüntetett szerepet kaptak a *Regulae iuris antiqui et canonici*. A *Tripartitumhoz* kiegészítésként fűzött regulák a *Corpus Iuris Hungaricibe* bekerülvén az ítélkezésben is szerepet kaphattak és talán a közmondásban való megragadás lehetőségét is megkapták. A 211 iustinianusi *regula* közül – jelenlegi tudásunk szerint – egy sem, azonban a kánonjogiak közül több is „közmondássá nemesedett” magyar nyelven is. A magyar közmondáskincsbe való átkerülésben talán nagy szerepet játszhatott volna, ha a magyar *Tripartitum-fordítások* ezen regulákat is átültetik magyarrá. De ez nem történt meg.

A jogi regulák a későbbi századokban is népszerűek voltak, mint azt mutatja, hogy a jezsuiták felügyelete alatt álló egyetemi nyomdában készülő *Calendarium Tymaviense* 1722-ben jogi regulák megjelentetését kezdte meg a naptár mellékleteként. 1730-ig mintegy hatszáz civil- és kánonjogi regula jelent meg magyarázatokkal, a források megjelölésével a kalendáriumban. A feldolgozás tudományos értékű és azért jelentős, mert ez a „médiüm” jellegénél fogva széles olvasóközönség figyelmét kelthette fel a jogi ismeretek iránt. A regulák tartalmilag rendkívül széles skálán mozognak és messze túlmutatnak a – korban feltételezhető – átlagos jogi műveltségen.

A jogi (elsősorban római és tudós jogi) regulák kiadása napjainkig folytatódik.⁵⁰

b) A több latin jogi *regulagyűjtemény* mellett nem készült jogi közmondás-gyűjtemény. A korántsem teljes körű próbálkozás, hogy néhány modern és kevésbé modern (szólás-) közmondásgyűjteményből (Ballagi Mór,⁵¹ Erdélyi János,⁵²

⁴⁷ L. VOLKMAR: *Paraemia et regulae iuris Romanorum, Germanorum, Franco-Gallorum et Britannorum*. Berlini 1854.; J.-H. HILLEBRAND: *Deutsche Rechtssprichwörter*. Zürich 1858.; E. GRAF – M. DIETHERR: *Deutsche Rechtssprichwörter*. Nördlingen 1864.

⁴⁸ *Adagioruma* jogi tartalmára lásd Paczolay Gyula tanulmányát ebben a kötetben. Korábban PACZOLAY Gyula: Baranyai Decsi Csímor János, a szóláskutató. *Erdélyi Múzeum*, 2001/3–4. 12–28. o.

⁴⁹ *Syntagma Institutionum Juris Imperialis ac Ungaricorum quatuor perspicuisquaestionum, ac responsionum libris comprehensum*. Opera ac studio Joannis DECII BAROVII. Claudiopoli 1593. 619–667. o.

⁵⁰ CSIKY K.: *Jogi axiómák, sarkigazságok, jogi közmondások és maximák gyűjteménye a római jog köréből*. Budapest 1900.; *De diversis regulis iuris antiqui*. Ford.: Hamza G., Kállay I. Budapest 1974.; BANK J.: *3800 latin bölcsesség: Szállóigék, velős mondások latinul és magyarul*. Budapest é. n. 3.; NÓTARI T.: *A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul*. Budapest 2008.

⁵¹ BALLAGI M.: *Magyar példabeszédek, közmondások és szólárások gyűjteménye*. Pest 1855^a.

⁵² ERDELYI J.: *Magyar közmondások könyve*. Pest 1851.; ERDELYI J.: *Válogatott magyar közmondások*. Pest 1862.

O. Nagy Gábor,⁵³ Litovkina⁵⁴ és néhány populáris kiadvány⁵⁵) a jogi relevanciával bírókat kiszemelgessük, eddig (variációkkal együtt) 400 fölötti tételszámot eredményezett.⁵⁶ A római jogi, helyesebben tudós jogi áthallások eddig egy-két tucatot tesznek ki, de sokszor csak vájt fülűeknek. (A legutóbbi részletes elemzést mutató német munka hatvanegynéhány jogi közmondást vezet vissza a római és kánonjogra.)⁵⁷ Arányaiban tehát nem állunk rosszul a *ius communére* visszavezethető tartalmú közmondások „beszivárgása” tekintetében. A jogszabályok és jogelvek átvétele a tág értelemben vett római jogból azon párhuzamokon ismerhető fel, melyek mind a nemzeti nyelveken (magyarul), mind latinul léteznek, és melyek ismertsége messze a középkorba nyúlik vissza.

A megtalált tételek történeti visszakövetése a még régebbi gyűjteményekbe, első felbukkanási helyük megtalálása sokat segíthet abban, hogy feltárhassuk, hogyan kerültek be a magyar nyelvű köztudatba a római jogi eredetű közmondások.

Ebben nagy szerepe lehetett természetesen a magas kultúra képviselőinek is. Egyrészt úgy, hogy a 10%-nyi „nem nép”⁵⁸ nemes és polgár képviselői ilyen jellegű tudása került valamilyen csatornákon keresztül átadásra, és adott alkalmat bizonyos kultúrafitogtatásra. Tehát feltételezhetően létezett valamiféle kommunikáció a népi jogtudás és a nemesi jogászok között.⁵⁹

A másik lehetőség, hogy egyszerűen a gyűjtemények szerkesztőinek tudása – igazi használati háttér nélkül – illesztett be egy-egy bennünket érdeklő közmondást az aktuális listába, és az ott ragadt, majd (másodlagos használatban élő – de feltételezhetően a közösség nagy részében ismert és használt) közmondássá nemesült.

Ezt kizárandó lenne fontos a későbbiekben más forrásokat is lupe alá venni (falutörvények, úriszéki ítéletek, és hegyközségi rendtartások stb.), valamint Mezey Barna felszólítását követve alászállni a nemesi magánjog kutatásának szintje alá ezen a téren is.

c) Itt jegyzendő meg, hogy a *Hármaskönyv* mint esetleges közmondások (nem regulák) tárháza még egyáltalán nincs felmérve, illetve nincs ütköztetve a gyűjteményekkel, pedig a korai fordítások miatt esetleg ezen a téren is hasznosítható információkhoz juthatnánk. Főleg azt tekintve, hogy az Illés József-i

⁵³ O. NAGY G.: *Magyar szólások és közmondások*.

⁵⁴ A. T. LITOVKINA: *Magyar közmondástár: Közmondások értelmező szótára példákkal szemléltetve*. Budapest 2005.

⁵⁵ BARDOSI V. – KISS G.: *Közmondások: 3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára*. Budapest 2005.

⁵⁶ Margalits hatalmas gyűjtésének kiaknázása a következő lépés lesz. MARGALITS E.: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest 1995³.

⁵⁷ FÖRST: *Gelehrtes römisch-kanonisches Recht...*

⁵⁸ Vö. MEZEY Barna tanulmányával ebben a kötetben.

⁵⁹ Ezáltal bizonyítva, hogy ebben a tekintetben – társadalmi hovatartozástól függetlenül – közös tradíció által egyesített személyek csoportjáról beszélhetünk. Vö. KALLAR I.: *A jog kulturális holdudvara. Iskolakultúra*, 2000/1. 3. o.

„bon mot” szerint „Werbóczyig csak Werbóczyt ismerjük”,⁶⁰ vagyis a középkori magánjog tekintetében még mindig ő a legfontosabb forrásunk.

Ez azért lehet érdekes, mert a német középkori jogkönyvekre, főleg a leginkább kutatott *Sachsenspiegel*re tömegével vezethetők vissza máig ismert német jogi közmondások.⁶¹ Persze a németek azért is előnyben vannak, mert náluk létezett egy jelentős populáris jogi irodalom, ami egyrészt nálunk nem alakult ki, másrészt, ha lett volna is – a latin jogi nyelv miatt –, akkor sem válhatott volna a magyar megfogalmazások megteremtőjévé vagy közvetítőjévé.

d) Az eddigiekből is kitűnik, hogy a magyar jogi közmondások történeti rétegeinek meghatározása amennyire kívánatos, annyira bizonytalan talajon mozgó törekvés. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a hiányzó kutatások miatt általában a közmondások történeti rétegei vizsgálatában is sok kérdés megválaszolatlan.⁶² De a „jogi” közmondások tekintetében – egy viszonylag szűk területet szondázva – hasznos tapasztalatokat nyerhetünk a „lerakódási” rétegek feltárásában.

– Bizonyos általános, jogélethez is vonatkoztatható elvek tekintetében felmerülhet a bibliai eredet lehetősége, de az eddig feltárt anyagban ennek viszonylag kevés nyomát találhattuk.

– Az antik kultúrából származó jogi közmondásoknak – fő érdeklődési területünkől fakadóan – nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk, de mindenképpen szükséges a megkülönböztetés, hogy a feltárt, római eredetre visszavezethető *proverbiumok* mennyiben lelik kezdetüket egy jusziniánuszi fragmentumban, illetve mennyiben mutatják egy-egy ókori általános – nem jogtudósi – szentenciagyűjtemény évezredes hatását.⁶³ A nevelőként a jogi ismeretekbe is beletanult Baranyai Decsi gyűjteménye ebből a szempontból a szigorúbb értelemben vett (jogforrásokból származó) jogi *proverbiumok* közvetítésében is érdekes közvetítő szerepet kaphatott (volna) a későbbi századok tudása számára. Gyűjteményében azonban elsősorban nem a római jogi forrásokból származó nyomok a döntőek.⁶⁴

⁶⁰ ILLES J.: *Bevezetés a magyar jog történetébe: A források története*. Budapest 1910. 17. o.

⁶¹ B. JANZ: *Rechtsspruchwörter im Sachsenspiegel: Eine Untersuchung zur Text-Bild-Relation in den Codices picturati*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris 1989.

⁶² A néprajzi szakirodalom a magyar közmondások tekintetében azonban megnevez néhány nagy történeti réteget és megkülönbözteti 1. a bibliai eredetű közmondásokat; 2. a görög–latin antikvitásból származó közmondásokat; 3. a középkori latin közmondások rétegét; valószínűsíthetőnek tekintenek egy 4. csoportot, hová a honfoglalás előttről származó finnugor örökséghez tartozó közmondások sorolhatnának (majd); 5. csoportként a német kulturális és nyelvi hatások közmondáskészletben kimutatható nyomait különítik el. SZÉMI ERKÉNY: *Közmondás és szólás (proverbium)*. 234. o.

⁶³ Utóbbi esetben elsősorban több Publilius Syrusra visszavezethető és nálunk jogi közmondássá vált szentenciára kell gondolnunk. Jellegzetes példák: Ahol nincs büntetés, szarvat vesz a feslettség. = *Invitat culpam, qui peccatum praeterit.*; Büntetés tartóztatja embert a vétektől. = *Exemplo deteriti delinquant minus.*; A gonosz a törvényt, a jámbor a szerencsét féli. = *Legem nocens veretur, fortunam innocens.*; Semmi ítéletben nem jó a hamarság. = *In iudicando criminosa est celeritas.*; Az örökös sirása alattomban való nevetés. = *Heredis fletus sub persona risus est.* Megjegyzendő, hogy egyes modern jogi *proverbium-gyűjtemények* Publilius Syrust szinte „tiszteletbeli” jogásznak tekintik. VÖ. NOTARI: *A jog-nak asztalánál...*; D. LILIB: *Lateinische Rechtsregeln und Rechtsspruchwörter*. München 2007.

⁶⁴ Ennek ellenére találunk néhány érdekes megfeleltetést, melyek a későbbiekben elfogadottá váltak: Az ki előbb jó, előbb örül. = *Qui prior tempore, potior iure*. *Adagiorum* 2.9.9.1.

– A jogi közmondások tekintetében mindenképpen számításba kell vennünk a középkori *utrumque ius* korabeli irodalmát és forrásait (elsősorban a kánonjogi forrásokat), melyek a középkori hazai jogkönyvek hiányában ezen időrétegre (lásd fentebb a *Hármaskönyvről* mondottakat) a legfontosabb eredőt képezhetik.⁶⁵

– A gyűjtött közmondások és német párhuzamaik (mind tartalmi, mind formai oldalról) erősen mutatják, hogy a német kultúrhatás a jogi *proverbiu-mok* terén is jelentkezett. Természetesen ez nem elsősorban a középkorra, hanem a kora újkorra feltételezhető. A középkori német források esetleg a hazai városi lakosság jogtudatán keresztül hathattak. Ehhez meg lehetne vizsgálni a hazai német források⁶⁶ proveriális áthallásait. Valószínűbb azonban a kora újkori interetnikai hatások lenyomódása a magyar „közmondásos jogtudatban”.

e) A rendelkezésre álló német (és magyar) gyűjteményekben fellelhető mondatok tartalmilag a legáltalánosabb (jogi-erkölcsi) intelmektől a legfinomabb eljárásjogi vagy kötelmi jogi részletkérdéseket megragadó elvekig terjednek. Az általános jogi-erkölcsi kijelentések tekintetében inkább feltételezhetjük a népi eredetet, és ezért inkább sorolhatók szorosabb értelemben a jogi közmondások közé, míg speciális jogi kérdésekre vonatkozó megállapításoknál ez a besorolás jóval kétségesebb lehet. Ugyanakkor a német szakértők szerint jóval nagyobb esély van arra, hogy egy jogi-erkölcsi állítást és értékítéletet tartalmazó mondat közmondásként azonosítható legyen, mint egy jogi-technikai (mondhatni dogmatikai) maggal rendelkező mondat.⁶⁷

Mi e tekintetben kicsit könnyebb helyzetben vagyunk, mert az anyag viszonylagos szűkössége miatt abból kell kiindulnunk, hogy ami bekerült az összeállításokba, az közmondásnak – így jogi közmondásnak – is tekinthető. Ezek között nálunk is az erkölcsi-jogi állítást tartalmazó mondatok vannak túlsúlyban,⁶⁸ de jócskán találunk a magyar közmondások között olyat, amely megmozgathatja a ma tételes joggal foglalkozók fantáziáját is.⁶⁹

Természetesen fenti megkülönböztetéseken belül és mellett tematikailag is osztályozni kell majd az egyes mondatokat. Rendkívül jellegzetes a magyar

⁶⁵ Szép kánonjogi példa a *Decretum Gratianira* visszavezethető közmondásunk: Ki részegen lop, akadjon fel józanon. = *Qui peccat ebrius, luat sobrius. A Liber Sextusra* visszavezetve: Hallgatás beleegyezés. = *Qui tacet, consentire videtur.*

⁶⁶ Zipser Willkür, Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen és mások.

⁶⁷ KAUFMANN: Rechtssprichwort. 365. o.

⁶⁸ Példaként – a teljesség legkisebb igénye nélkül – alábbiak hozhatók fel: *Jobb az ösztövért alku, hogy sem a bírónak kövér végzése. – Ha peng az arany, bátran hallgat a prókátor. – Ne bánt senkit, nem bánt senki. – A jó bírónak mind a két részt meg kell hallgatni. – Büntetés tartóztatja embert a vétektől. – A gondolatától vámot nem vesznek. – A jognak nem tudása nem mentesít annak betartása alól. – Sok írás, kevés igazság.*

⁶⁹ A dogmatikai problémát felvillantókra példaként szolgálhatnak a következő közmondások: *Sarkalással szokott az adós jól fizetni. – Bizonytalan adósságnak szalma a kamatja. – Ajándék-marhának nincs odva fogának. – Szegődött bér, osztott konc. – Az okos bíró a részegét józan korában bünteti. – Senki sem lehet bíró a maga ügyében. – Tisztességes hazugság nem szégyen. – Bolond is mond néha okosat.*

jogi *proverbiumok* kritikus felhangja az igazságszolgáltatás menetével és résztvevőivel kapcsolatban, ami például sem a latin, sem a német anyagban nem figyelhető meg.⁷⁰

Közmondáskincsünk vizsgálata a jogtörténészek számára is fontos lehet. A felvillantott lehetőségek és a megválaszolatlan kérdések talán arra ösztönözhetnek, hogy – alapos vizsgálatokkal – ez oldalról is meghatározhassuk jogi kultúránk időbeni és térbeni vonatkozási pontjait.

⁷⁰ Legjellegzetesebb példaként a megvesztegethető bíró és a haszonleső ügyvéd kerül a „nép” szájára ezekben: *Görbe kezűt szeretnek a bírók.* – *Rossz bíró, ki ajándékra néz.* – *Ha bíróvá lettél, ne hagyj aranyírt kenni kezedre.* – *Hosszú pörön bíró a nyertes.* – *Ha nem aranyozod prókátorod markát, későn jutsz pörödhöz.* – *A prókátorok szája arany vagy ezüst kulccsal nyílik.* – *Fogadtalan prókátornak ebszar a fizetése.* – *Prókátorra pöröd ha bizod, egy ingben hagy.* – *Erő s pribék ellen nincs pecsétés levél.*